

Catherine Horel (dir.): Les guerres balkaniques (1912-1913). Conflits, enjeux, mémoires. Enjeux internationaux 31. Bruxelles-Bern-Berlin-Oxford, P.I.E. Peter Lang, 2014, 348.

A Balkán-félszigettel foglalkozó kutató mindig nagy várakozással tekint egy nemzetközi szerzőgárda által a térség történelméről írt könyvre, különösen, ha az a félszigetet alapjaiban megrengető 1912-1913-as Balkán háborúkról szól. Még akkor is, ha az első perctől kezdve világos, hogy az egymás mellé helyezett, rendkívül széles tematikát felölelő tanulmányok között különösebb kapcsolóerőt feltételezni túlságosan optimista elvárás lenne egy tanulmánykötettől. Pozitív vonása viszont, hogy a téma szempontjából számos szaktekintélyt szólaltat meg, így a kutatónak lehetősége nyílik tájékozódásra a legújabb elméletek és tudományos eredmények között. Hiú remény azonban, hogy az egyes kérdésköröket különböző szemzőkből látó, eltérő nemzeti vagy globális narratívák alapján álló kutatók tanulmányait összevetve árnyaltabb kép rajzolódik ki a konfliktusról, netalán a kutatók reflektálnak egymás állításaira és párbeszéd vagy vita bontakozhat ki a világháború előzményeként tekinthető (abból a szempontból mindenképpen, hogy itt bizonyosodik be, hogy a nagyhatalmi koncert nem működhet tovább) konfliktus kapcsán. Erről azonban itt szó sincs – a kötet arra ugyan alkalmas, hogy egy-egy fontosabb problémát megismerjünk, de az esetek zömében ez vagy nem jelent túl mély ismeretet, vagy pedig túlzottan speciális témakörök kerülnek bemutatásra. Az egyenetlenség mellett az egyoldalú megközelítés dominálja – még akkor is, ha az adott téma szaktekintélye szólal meg - átfogó képet nem kapunk a konfliktusról. Ez persze nem feltétlenül probléma, a kötetet ugyanis azok számára írták, akik kiterjedt ismeretekkel rendelkeznek a korszakról.

A Catherine Horel által szerkesztett, immár a sorozatban 31., francia és angol nyelvű tanulmányokat tartalmazó kötet egy nagy nemzetközi projekt második produktumaként jelent meg. A Szarajevótól Szarajevóig: a Kelet-Balkán balkanizációja és integrációja c. projekt célja, hogy kiemelve a párhuzamokat és különbségeket az 1908-2007 (Bosznia annexiójától a térség egy részének uniós integrációjáig) közötti események menetében. A 2011-ben megjelent, szintén Horel által szerkesztett első kötet a boszniai annexió recepcióját és következményeit tárja az olvasó elé. Jelen kötet kétségkívül pozitív vonása, hogy a szélsőséges nézeteket képviselő nemzeti történetírás képviselői nem kaptak teret (korábbi kötetekkel szemben), meglepő viszont, hogy a térség történetében érintett osztrákok, magyarok és oroszok (!) alig képviseltetik magukat a szerzők között, a hivatkozott szakirodalomról nem is beszélve. Mivel a kötet egy párizsi konferencia tanulmányait jelenteti meg, nem meglepő a franciák és olaszok túlsúlya (és az angolok hiánya), örömdetes viszont, hogy a kisállamok képviselői teret kaptak. A kötetből látens módon a francia történetírás nemzetközi kapcsolatainak fő irányai is kiolvashatók, s mindenképpen érdemes említeni a bizonyos fokú távolságtartást az eseményektől (a bolgár politikát egy román elemzi, az 1913-as albán-macedobolgár felkelést egy francia). A tanulmányokra alapvetően jellemző, hogy bár igen körültekintő és széles körű szakirodalmat használnak a lábjegyzetekben (ennek alapján szintén rekonstruálható a kapcsolati háló) – elég gyakori a körbehivatkozás (ráadásul ismétlésszerűen, ami rámutat arra, hogy a nemzetközi hivatkozások száma sem objektív mutató)¹, a törzsszövegben pedig viszont számos elütés található. Szintén felismerhető, hogy a románok nemzetközi beágyazottsága elég jó, mind a Sorbonne-on tanítókat, mind a bukarestieket, mind a laji-akat érve ezalatt.

¹ Topor, Sandu, Akhund.

A három tematikus csoportba rendezett tanulmányok színvonala eltérő. Az első blokkot a konfliktusok történeti elemzése alkotja. Itt kiemelkedik mind a téma, mind a megközelítés szempontjából Dimitar Tasić tanulmánya, aki az irreguláris erők katonai szerepét és társadalmi bázisát vizsgálta három félkatonai csoport tevékenységének elemzése alapján. Megállapítása szerint mind céljaikat, mind módszereiket, mind összetételüket tekintve a heterogenitás jellemezte az irregulárisokat. A prokupjei bázist fenntartó Tankosić kapitány csapatai sok boszniai muszlimot és albánt is tömörítettek, akik a szerb célokért harcoltak. Vojin Popović őrnagy 1300 fős hadereje pedig helyi, kifejezetten muszlimellenes macedóniai szlávokból verbuválódott. Tankosić teljesen önállóan cselekedett, a hadműveleteket is a hadüzenet előtt, felhatalmazás nélkül indította meg, kész helyzet elé állítva a diplomáciát. A Fekete Kéz megbízottjaként attól tartott, hogy a törökök elleni háború a nagyhatalmi nyomás miatt elmarad. Tankosić a retorzióktól Apis barátsága miatt megmenekült. Mély nyomot hagyva a reguláris erők moráljában ők voltak a felelősök a legtöbb háterszágban elkövetett gyűjtogatásért és erőszakért, a hadifoglyok bántalmazásáért a meghódított területek „pacifikációja” során. E csoport ugyanis zömmel korábban a térségből elmenekült metohijai és koszovói szerbekből és muszlimokból állt, akik személyes sérelmeiket kívánták megtorolni (nem feltétlenül nacionalista alapon). Ezzel szemben Vukosavljević csapatai, melyek a Szandzsákot vették célba (a vezetőjük itt szolgált 1905-1909 között, s szintén a Fekete Kéz tagja volt), sokkal fegyelmezettebbek voltak, s engedelmessé váltak a felső vezetésnek, és toleránsabbak voltak a helyi lakossággal. A Monarchiából származó, Macedóniában letelepült Trbić csapatai helyiekből, mind bolgár, mind szerb érzelmű szlávokból toborzódtak, de e csoport is számos atrocitást követett el.

Patrick Louvier tanulmánya a krétai muszlim lakosság lassú létszámcsökkenéséről az 1897-es autonómia elnyerésétől 1913-ig, egyike a legjobbaknak. Egyrészt szakít a hagyományos felfogással, hogy a krétai törökök zöme városlakó volt, illetve megvizsgálja, hogy a bevándorlók és a renegátok hány százalékukat tették ki, másrészt számos elsődleges forrást, konzuli beszámolót használ fel és számszerűleg is megkísérli a lélekszám változásának rekonstrukcióját.

Emanuele Constantini szaloniki zsidó közösségről írt kitűnő tanulmánya e közösség Szaloniki státusára vonatkozó diplomáciai tárgyalásait vizsgálja. A kereskedelem zavartalanságában érdekelt közösség (mely itt a városban egyébként teljes társadalommal rendelkezett a gyári munkástól a gyártulajdonosig) a nagyhatalmak zsidóságához és nemzeteken átívelő zsidó szervezeteken keresztül próbált befolyást gyakorolni a döntéshozókra.

Bernard Lory az 1913-as albán-macedobolgár felkelés historiográfiai recepciójának vizsgálatán túl az események rekonstrukcióját is megkísérli. A bolgárul kitűnően olvasó francia a felkelés egyik vezérének, Matovnak az emlékiratait is felhasználja, de nem használja a vele rivális Csaulev szintén publikált naplórészleteit, így a felkelés belső szervezetének rekonstrukciója hiányos.

A szerb Vojislav Pavlovic tanulmánya nem sokat bővít szakmai ismereteinken, zömmel a szerb nemzeti történetírás elképzeléseinek francia nyelvű ismertetése. Ennél jobb a Sorbonne-on tanító Traian Sandu román Balkán-politikáról írott tanulmánya (mert legalább őszinte és objektív a román törekvéseket és a mögötte álló érvrendszer rugalmasságát illetően). Gabriel Leanca tanulmánya Dél-Dobrudza román megszerzése és a francia-orosz szövetség kapcsolatát illetően viszont remekül hasznosítható, román, bolgár és francia anyagot egyaránt felhasználó munka.

A kötet második fele a nemzetközi beavatkozás módjaival foglalkozik, de a tanulmányok zöme áttekintő jellegű. A Jesné-Jestin francia szerzőpáros nagyhatalmi konzulok háborús szerepét elemző

tanulmánya üde színfoltja a kötetnek: humanitárius, diplomáciai és gazdasági érdekeket szem előtt tartó tevékenységük mind elemzésre kerül a szövegben. Ugyanez érvényes Nadine Akhund tanulmányára a Carnegie Bizottság Balkán-háborút követő feltáró munkájának tudományos és politikai háttéréről. Részletesen beszámol a megrendelő céljairól, a jelentés megírásában részt vevő személyek kiválasztásának módszeréről (a békebizottság vezetője személyes ismerőseit-bizalmasait kérte fel, akik többsége viszont helyettest állított), kapcsolati hálójukról, egymáshoz való viszonyukról. A jelentést összeállító hat emberből kettő el sem jutott a tényleges helyszínre, illetve idő előtt kilépett a csapatból. Josef Redlich, akit az eredetileg kiválasztott Lammasch helyett válogattak be, az osztrák-magyar diplomácia neheztelése miatt nem tudta munkáját elvégezni, a német küldött nem kapott útlevelet Belgrádba. Az egymást jól ismerő macedón-szakértő Pavel Miljukov (az eredeti orosz jelölt visszalépése után annak ajánlásával került be a csapatba) és az angol Brailsford bolgárbarát érzelmei nyomot hagytak a könyv formában is megjelentetett jelentésen, mely tehát objektívnek nem tekinthető, viszont ez az első civil beszámoló a háború költségeiről és az elkövetett atrocitásokról. Odile Moreau Stephane Lauzanne, a francia *Matin* újságírójának Balkán-háborús beszámolóit elemzi: egyrészt török oldalon viszonylag kevés nyugati újságíró tevékenkedett és írta meg benyomásait a Balkán-háborúról (angol oldalról Ashmead-Bartlett említhető), másrészt a tanulmány szisztematikus elemzést ad az oszmán politikai helyzetről, mely 1912-ben olyan kaotikus volt, hogy ezek után nem meglepő a kisállamok győzelme. Az erősen lábjegyzetelt tanulmány a nemrég közzétett török Balkán-háborús forrásokra is támaszkodik.

A harmadik rész a konfliktusról szóló tudósítások, memoárok, historiográfiai értelmezések elemzését tartalmazza. Itt kiemelendő a román Daniel Cain tanulmánya. Újságíróról ritkán neveznek el főutcat – a *Times* egykori tudósítója, a Balkán Szövetség kiépítésén és egyben tartásán fáradozó, önjelölt diplomatává avanzsáló David Bouchier érdemelte ki ezt Szófiában. A másik román történész, Topor a nemzeti retorika szerepét vizsgálta a román sajtóban a második Balkán-háború idején (izgalmas kérdés egy olyan háború indoktrinációja, melyben Románia nem hivatkozhat az etnikai elvre). A szerb Sretenović a Balkán-háborúk szerepét elemzi a két Jugoszlávia historiográfiájában. A háborúnak internacionalista és nem-burzsoá jelleget adni elég nehéz volt marxi alapon, s a kortárs szocialisták, pl. Tucovic támadták is, de ugyanakkor a nemzeti függetlenséget, sőt az egyesülést a szocialista történetírás haladóként értékeli más országokban is. Az első Jugoszlávia fennállása idején a hivatalos ideológia a „bosszú Koszovóért és Szlivnicáért” (az 1389-es oszmán és az 1885-ös bolgár vereségért) volt a két Balkán-háború megítélése. A kötetet a franciás neveltetésű bolgár, Csavdar Marinov írása zárja Macedóniáról, melyben olyan vitás kérdések historiográfiai háttérét vizsgálja, hogy a macedónok elszenvedői vagy aktorai voltak az eseményeknek (tikvesi felkelés); a szerbek felszabadítók vagy elnyomók voltak, stb. Összességében a kötetben található kb. egy tucat jó minőségű és szakirodalomban gazdag írás kárpótlást nyújt az ugyanennyi gyenge tanulmány és egyenetlen színvonal okozta kellemetlen percekért.

Grebenarov, A. – Georgiev, G. (eds.): 100 godini ot ohridsko-debarskoto v'stanie. Sofija, 2014.

A szófiai Macedón Tudományos Intézet, az Állami Levéltár, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a skopjei Bolgár Kulturális Klub 2013. szeptember 28-án közös konferenciát rendezett a mára már elfeledett „harmadik” Balkán-háború, a szerbellenes albán-macedobolgár felkelés kitörésének 100. évfordulója alkalmából (1913 október), s az elhangzott

előadások kötetben is megjelentek. Ez persze önmagában még nem ok arra, hogy a konfliktus és a könyv megragadja figyelmünket, hiszen számtalan egyenetlen színvonalú tanulmánykötet látott már e kérdéskörben napvilágot. Itt azonban koncepcionálisan eltérő dologról van szó, és nemcsak abban az értelemben, hogy a szerzők az eseményeket – a bolgár fél álláspontját hangoztatva – másképp interpretálják, mint teszik azt a szerbek, vagy akár a nyugat-európai történészek (az imént ismertetett kötetben), hanem azért, mert a tanulmánykötetben nem az előadásokon, hanem a forrásközléseken van a hangsúly. A 300 oldalas tanulmánykötet kétharmada a szófiai levéltárakban található, az albán-macedobolgár felkeléshez kapcsolódó jelentések fakszimile kiadása (ahol az írás olvashatatlan, ott a szerkesztők átírták a szöveget). A maradék 100 oldalon bilingvis, bolgár-albán nyelvű tanulmányokat olvashatunk, melyek az itt közölt iratokra támaszkodnak, tehát a torzítás lehetőségét a minimálisra redukálják (igaz az elhallgatás lehetősége fennáll). De a tanulmányok egyébként is megmaradnak a tények közlésének szintjén, s nem átideologizáltak. Először is a nyugati szakirodalomban kevésbé tudott, hogy a Dibrában kitört albán felkelést nagyobb külső (IMRO) támogatás övezte, mint belső, hiszen Iszmail Kemali albán kormánya ugyan támogatta a megmozdulást, de a másik hatalmi centrum, Esszad pasa és köre, akik a Macedóniát és Koszovót a két Balkán-háborúban megszerző szerbekkel kooperáltak, nem lépett akcióba, miként elmaradt Issza Boletini támogatása is hasonló okok miatt. A szerbek persze az IMRO részvétele miatt azzal érvelnek, hogy a felkelésben a bolgár állam revanspolitikája is benne van, ez azonban csak helyel-közzel igaz. Mert igaz ugyan, hogy a tikvesi felkelés vezetői Albániába menekültek a második Balkán-háború bolgár veresége után, s igaz az is, hogy Jane Szandanszki maga is tárgyalt Iszmail Kemalival és Haszan Pristinával, a szerbellenes albán kormány vezetőivel, de a bolgár kormányzat számára a felkelés túl későn jött. A második Balkán-háború előtti tárgyalások sokkal több sikerrel kecsegtettek volna bolgár szemszögből, s júliusig a bolgár kormányzat támogatta is az albánokkal való kooperációt. Kemali kormánya azonban sem pénzzel, sem fegyverrel, sem elszántsággal nem rendelkezett, a tikvesi macedobolgár (IMRO) felkelés kudarca pedig intő jel volt számára. A szeptember végén kitört felkelés tehát spontán volt, de erejét mutatja, hogy reguláris, tüzéséggel is rendelkező szerb alakulatok ellen is ideiglenes sikert ért el. Ezekben a harcokban részt vett Petar Csaulev, az IMRO központi bizottságának tagja, mégpedig az egyik támadó szárny vezetőjeként és Hriszto illetve Milan Matov, szintén IMRO tag, akik albán egységek felett is parancsnokoltak. Reguláris bolgár tisztek jelenlétéről azonban nem tudunk (nevezettek részt vettek a bolgárok oldalán a két Balkán-háborúban és Protogerov alezredes - szintén IMRO-tag - révén katonai kapcsolatuk is volt, mi több kormánytagok – Genadiev – kezébe küldték közvetlenül leveleiket), de a kormányzat pénzügyi segítséget csak a felkelés leverése után küldött. Ez persze nem azt jelenti, hogy a bolgár kormányzat nem profitálhatott volna a felkelés sikeréből. Mindenesetre az albán kártya, melynek kijátszására a törökök (és szerbek) ellen már 1909 óta készültek a bolgárok (mint ez kiderül Georgi Georgiev, a bolgár-albán kapcsolatok alakulását vizsgáló tanulmányából), értékét veszítette azzal, hogy a Balkán Szövetség végül orosz közvetítéssel, a szerbek bevetésével antantbarát entitásként jött létre, így az albánok hirtelen a másik táborban találták magukat. Szintén érdekes adalék, hogy a nyugati történészek nagy része nem tud Csaulev hátrahagyott dokumentumairól, naplójáról és pusztán Matov tevékenységére fókuszálnak (mint a Catherine Horel szerkesztette kötetben a neves francia Balkán-kutató, Bernard Lory), noha Csaulev naplója publikálásra került a Makedonszki Pregledben. A nyugatiak azonban inkább a Macedonian Review cikkeit olvassák, s nem a „bolgárbarát”, Makedonszki Pregledet, noha az ideológiai elfogultságon felülemelkedve számos alapidokumentumot találhatnának kutatásaikhoz itt is. Ilyenek például az első albániai bolgár ügyvivő Todor Pavlov jelentései az albán és macedobolgár menekültek helyzetéről, a bolgár kormány humanitárius

segélyakciójáról, vagy Kolusev cetinjei bolgár követ jelentései, aki egyértelműen jelezte, hogy az albán fél nem jó szövetséges, mert sem elismertsége-támogatottsága, sem fegyvere nincs, az előkelők egy része pedig szerb zsoldban áll. De elsőrangú forrást találunk az bosszúból Albániába benyomuló szerb haderő albánellenes atrocitásairól, településenként konkrét számokkal. Közben kirajzolódik a bolgár diplomácia háttérembereinek szerepe, karrierje (a Times tudósítója és a Balkan Committee tagja, James Bourchier, mint diplomata, Szimeon Radev, az újságíróból lett bukaresti követ, Jane Szandanszki hazatérése Albániából Bulgáriába Budapesten keresztül), mindez eredeti másutt nem (legfeljebb a Makedonszki Pregled lapjain) közölt források alapján. Pavlov memorandumai alapján képet kapunk a születő albán állam belső problémáiról, kormányválságairól, a helyi potentátok hatalomgyakorlási technikáiról, az adószedésről, fegyvercsempészetéről, stb. Szintén fontos a tanulmányok bilingvis jellege, hiszen az albán történetírás sokáig albán felkelésként kezelte az eseményeket, noha ez már az ideiglenesen felszabadított területek etnikai jellegéből sem következhetett. Grebenarov tanulmánya 9, 1878-1916 közötti népszámlálást sorakoztat fel a térség részlegesen szláv jellegének alátámasztására. Ez egyben a statisztikai vizsgálatok irányában is jó kritika, hiszen sem a népességszám, sem a vizsgált terület egység, sem a mérőszám (falu, felnőtt férfi, összes lakos), sem az egyes népszámlálások/bebecslések során használt etnikai terminus technikusok nem egyeznek (exarchista szláv, bolgár, muszlim szláv, keresztény albán, stb.). Így még Kral konzul 1897-es és Vaszil Kancsov iskolafelügyelő, oktatási miniszter 1900-as statisztikája sem összevethető (noha a lakosság adatok nagyjából egyeznek), miként az 1901-es falvankénti bontást alkalmazó vilajettérképek alapján sem kapunk képet a lakosságszámról. Noha a kötet egyértelműen a bolgár történetírás álláspontját kívánja alátámasztani, mégis mindezt tárgyilagosan, mondanivalóját jó forrásbázissal alátámasztva teszi, ráadásul igényes kivitelben. (Ehhez egyetlen kritika – néhány esetben az A/4-es lapokon lévő diplomáciai jelentések kicsinyítése olyan jól sikerült, hogy nem B/5-ös, de A/5-ös lett belőlük, ami a 100 éves, lila tintával gépelt szövegek esetében az olvasónak némi nehézséget okoz).